

УДК 811.161.2'243'373'.46:378.016

Кулікова Т. В., Деркач В. В.

ТЕРМІНОЛОГІЧНА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА СИСТЕМА ТА МЕТОДИКА ОЗНАЙОМЛЕННЯ З НЕЮ В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

А Проаналізована сучасна термінологічна лексика української літературної мови в теоретико-лінгвістичному аспекті; розмежовані поняття «термін», «номенклатура», «професіоналізм». Указані основні дидактичні засоби роботи з термінологічним матеріалом на заняттях у середніх і вищих навчальних закладах.

Ключові слова: вправа, компетенція, лексика, номенклатура, професіоналізм, словник, термін, термінологія.

Актуальність проблеми. Терміни належать до спеціальної лексики. Вони існують у науковій мові, що складається із загальнонаукового шару спеціальних підмов. Загальнонауковий шар – це спеціальна лексика, що застосовується в усіх галузях науки, без неї неможливий науковий виклад у різних підмовах.

Необхідність глибокого вивчення термінології продиктована потребами сучасного науково-технічного спілкування. Поява нових технологій, інформатизація, комп'ютеризація народного господарства призводить до утворення великої кількості термінів, номенклатурних назв. З'являються нові термінологічні системи. Як відомо, термінологія є підсистемою лексики літературної мови, що активно розвивається. Саме вона забезпечує сучасні інформаційно-комунікативні процеси в умовах науково-технічної революції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За твердженням учених, лексика науки охоплює три шари: загальнонавчання, загальнонаукову й термінологічну лексику. Важко уявити плідний розвиток природничих наук, якщо сутність понять, які ця наука розглядає й викладає, не має наукової термінології. Термінологія зародилася в надрах лінгвістики, але тільки в середині XIX ст. набула самостійності. Методологічні засади дослідження термінології в лінгвістиці пов'язані з іменами Б. Головіна, В. Даниленка, Д. Лотте, О. Реформатського. Що стосується природничих наук, то об'єктом системних досліджень у цій галузі є біологічна лексика (Л. Симоненко), ботанічна (А. Капська, І. Сабадош, М. Фещенко), геологічна (М. Годована).

Уперше проблему системності термінологічної лексики порушив у своїх працях Д. Лотте. Термінологія не постає відразу, а твориться самим життям упродовж тривалого історичного періоду розвитку суспільства й мови, відбиваючи процес пізнання матеріального світу й людських відносин. Саме галузеві терміносистеми відповідають суспільним потребам і нормам літературної

мови, національним традиціям і принципам міжмовної уніфікації.

І. Ковалик, О. Ахманова, В. Головін, О. Реформатський, Г. Мацюк висловлюють думку, за якою термінологія – це частина загальнолітературної мови. В. Даниленко підкреслює, що термінологія належить до лексики наукової мови, яка є самостійним функціонуючим різновидом загальнонаукової мови. На відміну від загальнонавчання лексики, термінологія пов'язана з науковими концепціями і з предметним знанням тієї галузі, поняття якої термінується.

Однією із суттєвих особливостей термінології є те, що вона найбільше піддається свідомому творенню в процесі подальшого розвитку термінологічного фонду літературних мов, удосконалення якого дедалі набуває все більшого значення.

До спеціальної лексики відносяться *терміни, номенклатура і професіоналізми*. Треба звернути увагу на те, що в науковій, а також у навчальній літературі (зокрема, шкільній) часто не розрізняють терміни, номенклатура і професіоналізми. Автори не завжди послідовні в їх характеристиці, визначенні. Одне, із чим погоджуються більшість учених, – це те, що спеціальна лексика є особливою підсистемою лексики літературної мови, відмінною від інших слів загальнолітературної мови. Саме вона забезпечує сучасні інформаційно-комунікативні процеси в умовах науково-технічного прогресу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. На сучасному етапі розвитку нових технологій, інформатизації, комп'ютеризації народного господарства вимагає використання більшої кількості термінів, номенклатурних назв. Створюються нові термінологічні системи, що забезпечують сучасні інформаційно-комунікативні процеси. Тому важливим є вивчення спеціальної лексики не тільки у вищих навчальних закладах у курсі «Сучасна українська літературна мова», на спецкур-

сах і спецсеминарах із термінології, у курсі «Українська мова за професійним спрямуванням», який викладають на всіх факультетах ВНЗ, але й і в шкільній практиці. Спеціальна лексика, до складу якої входять терміни, номенклатура, професіоналізми, є підсистемою літературної мови, у якій терміни становлять об'ємний шар, що виявляє тенденцію до інтенсивного його поповнення. Якщо в підручниках і навчально-методичних посібниках із сучасної української мови для вищої школи подається чітке визначення спеціальної лексики (термін, професіоналізм, номенклатура), то в шкільних підручниках з української мови поняття *термін* і поняття *професіоналізм* ототожнюються, а про *номенклатуру* як одиницю спеціальної лексики інформація відсутня.

Формулювання цілей статті. Актуальність теми статті полягає в тому, що науково-технічний прогрес суспільства вимагає поглибленого вивчення спеціальної лексики як у вищих навчальних закладах, так і в шкільній практиці. Крім того, термінологія – це той пласт лексики, який порівняно легко піддається регулюванню та впорядкуванню. Тому вивчення термінологічної лексики продиктовано не тільки потребами сучасного науково-технічного спілкування, але й суто лінгвістичними чинниками.

Мета статті – проаналізувати сучасну термінологічну лексику української літературної мови в теоретико-лінгвістичному аспекті; розмежувати поняття «*термін*», «*номенклатура*», «*професіоналізм*»; виділити основні дидактичні засоби роботи з термінолексичним матеріалом й окреслити методику презентації термінологічної лексики на заняттях у середніх і вищих навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Неоднорідність повнозначних слів мови знаходить свій вияв у своєрідній семантиці, за якою розрізняють, по-перше, лексеми-терміни з їхньою семантичною однозначністю і, по-друге, повнозначні слова, які не є термінами і яким властиві такі семантичні ознаки, як полісемія, синонімія, омонімія, антонімія, паронімія [2, с. 40]. Під термінологією будь-якої галузі знань розуміємо систему термінів, що виражають сукупність специфічних понять, які розглядаються в конкретній галузі. У всі часи будь-яка професія, будь-який вид трудової діяльності породжує свою термінологію. Деякі слова, які сприймаються як загальноживані, а отже, не термінологічні, у мові професіоналів набувають значення й функції термінів. Так, у повсякденному спілкуванні слова «*середовище*», «*атмосфера*», «*опад*», «*грунт*» – загальноживані слова, а в мові географів і екологів – терміни. Важливою проблемою дослідження термінології є також дефініція її основного поняття – терміна.

Науково-термінологічна лексика – це сукупність слів, що вживаються в науковій літературі та мовленні людей, діяльність яких пов'язана з тією чи іншою галуззю науки. Значну частину цієї лексики становлять терміни – слова чи словосполучення, що виражають відповідні поняття певної галузі науки, мистецтва, суспільного життя [10, с. 241]; термін (від лат. *terminus* – межа (межовий знак), кінець) – це слово або словосполучення, що позначає поняття спеціальної галузі знання або діяльності [7, с. 188]; термін – слово або словосполучення, що вживається для точного вираження поняття з будь-якої галузі знання – науки, техніки, мистецтва, політики [3, с. 183]. Таким чином, терміном називається одиниця історично

сформованої термінологічної системи, що виражає поняття та його місце серед інших понять, позначається словом або словосполученням, служить для спілкування людей, пов'язаних між собою єдністю спеціалізації, належить до словникового складу мови і підпорядковується всім її законам [8, с. 72]. Наявність таких ознак, як системність, дефінітивність, належність до наукового стилю, штучність, однозначність, дає змогу розглядати терміни як окремий різновид лексики [1, с. 272].

У межах спеціальної лексики виокремлюють *професіоналізми* – слова та словосполучення, властиві мовленню певної професійної групи людей. За межами даного професійного середовища ці слова не завжди зрозумілі або не становлять інтересу. Часто професіоналізми є неофіційними заміниками термінів і вживається там, де надто складна термінологія або там, де термінологія ще не усталена чи її немає (як системи кодифікованих назв), наприклад, у мисливстві, рибальстві, у деяких видах спорту [8, с. 73–74]. Професіоналізмам властивий високий ступінь диференціації у називанні знарядь і засобів виробництва, продуктів виробництва та їх складових частин, деталей, різних дій, процесів і супровідних умов, пов'язаних із тією або тією сферою діяльності [7, с. 191]. Уживаючись у певні галузі практичної діяльності, професіоналізми розширюють спеціальні словники [3, с. 143].

Починаючи з XVIII ст., у деяких європейських мовах активізується використання слова *номенклатура*. Поштовхом для його розповсюдження стала створена відомим шведським ботаніком Карлом Лінеєм у роботі «Система природи» наукова класифікація відомих тоді рослин та тварин. У цій лексемі було зафіксовано таку дефініцію – система назв, що мають зовнішню схожість. Тобто *номенклатура* використовувалася як синонімічний відповідник до *номінація*.

У 80-х роках XVIII ст. після впорядкування хімічної номенклатури французьким ученим Антуаном Лавуазьє значення слова розширюється і починає позначати не лише систему назв, а й систему понять, унаслідок чого перетворюється у фактичний дублет «термінології».

У середині XIX ст. англійський філософ і логік В. Уевель визначив номенклатуру як сукупність назв видів чи елементів. Із таким же значенням вживає її український галицький натураліст, педагог, мовознавець, письменник, громадський діяч, дослідник мови і фольклору лемків І. Верхратський, диференціюючи цим самим поняттям термінології й номенклатури. Види рослин, тварин у нього іменуються номенклатурою, а всі інші спеціальні назви – термінами.

На сучасному етапі під номенклатурою розуміють: 1) сукупність номенів (тобто назв); 2) сукупність умовних символів, графічних позначок, що нерідко складаються з цифр і букв; 3) сукупність термінів без дефініцій; 4) сукупність міжнародних (греко-латинських) назв на позначення видів та елементів у біології, хімії, медицині тощо.

Своєрідно визначав номенклатуру відомий лінгвіст і літературознавець Г. Винокур, під якою розумів систему повністю абстрактних й умовних символів, єдине призначення яких полягає в тому, щоб дати максимально зручні з практичної точки зору засоби для визначення предметів, речей без прямого відношення до потреб теоретичної думки, яка оперує цими речами.

Таким чином, *номенклатура* (лат. *nomenclatura* – перелік, список) – сукупність назв (номенів), що викори-

стовуються в будь-якій галузі науки, виробництва для позначення об'єктів цієї галузі, на відміну від термінології, що об'єднує назви абстрактних понять і категорій [3, с. 106].

Опанування професійною термінологічною лексикою та формування професійної компетентності майбутніх фахівців починається у вищому навчальному закладі. Вища школа спрямована на гуманізацію та гуманітаризацію, що дає можливість надати мовної свідомості студентам ВНЗ, оскільки комунікативні вміння і навички підвищують ефективність праці, допомагають орієнтуватися на виробництві. Відповідно до принципів сучасної освіти, студенти повинні оволодіти як відповідними професійними вміннями, так і фаховим мовленням, яке формується у процесі оволодіння спеціальністю. Термінологічна лексика дуже важлива для науково-професійної комунікації, сприяє й полегшує процес засвоєння знань та їх реалізації у фаховій діяльності, є засобом розширення активного термінологічного словникового запасу.

В основу вивчення фахової термінології покладені системність, систематичність, частотність, комунікативна та навчальна діяльність. Формуючи професійне мовлення студентів ВНЗ, необхідно дотримуватись принципів неперервності мовленнєвої підготовки, текстової основи професійного мовлення, засвоювати особливості усної та писемної форми мови; виробляти вміння сприймати, аналізувати термінологічну лексику, перекладати наукові і виробничі тексти, створювати власні висловлювання.

Для успішного засвоєння й активного використання термінологічної лексики необхідно поєднувати комунікативний підхід і професійний контекст. Успішність й ефективність навчання термінологічної лексики залежить від вибору матеріалу мови за фахом, який застосовується в процесі навчання. Вдало підібраний автентичний текст виховує у студентів культуру термінологічного спілкування, може бути використаний у різних мовленнєвих ситуаціях. Такий матеріал повинен бути цікавим, доступним за змістом, насичений відповідною термінологією та нормативними конструкціями, характерними для мови конкретного фаху. Студенти вивчають термінологічну лексику на основі сучасних адаптованих текстів періодичних фахових видань та Інтернету. Саме на основі фахових текстів можна опрацювати необхідні термінологічні одиниці, оскільки на рівні тексту професійні терміни представлені як цілісна комунікативна система.

Продуктивність засвоєння термінологічної лексики та активність її використання у подальшому фаховому мовленні залежить від системи вправ, спрямованих на переклад, засвоєння, активізацію вмінь мовлення та аудіювання. Для засвоєння спеціальної лексики необхідно на першому етапі автоматизувати навички студентів щодо засвоєння термінів на рівні слів і словосполучень (індивідуальні вправи зі слуховими та зоровими опорами), на другому – на рівні речень (вправи спрямовані на розгортання ситуативних висловлювань), на третьому – вдосконалення навичок (комунікативні вправи, що передбачають наявність ситуації та мовленнєвого завдання). Ефективним є поєднання репродуктивних і творчих вправ, виконання порівняльно-зіставних вправ і вправ на переклад із застосуванням комп'ютера, написання текстів професійного спрямування, анотацій, рефератів, підготовки презентацій і проведення професійно-орієнтованих дискусій.

Робота з текстом зі спеціальності є важливою складо-

вою під час вивчення будь-якої іноземної мови для професійного спілкування. Спеціальний текст – це текст, головним вмістом якого є ті або інші теорії, факти, відомості, рекомендації окремих наук і галузей знань. Сюди, перш за все, відносяться наукові, технічні та ділові тексти. Такі, наприклад, як монографії, статті з медицини, біології, картографії, технічні документи, креслення, плани, патенти, ліцензії, організаційно-розпорядна документація. Кожний текст зі спеціальності завжди насичений термінами, спеціальними лексемами, що виражають певне професійне або наукове поняття відповідної предметної галузі й визначаються системністю, однозначністю, точністю, стилістичною нейтральністю та мотивованістю.

Ефективному опрацюванню термінології сприяє також застосування модульної технології навчання з урахуванням комунікативно-діяльничого, особистісно зорієнтованого та когнітивного підходів, що реалізуються в закономірностях дидактики вищої школи.

Закономірності навчання – об'єктивні, стійкі та істотні зв'язки в навчальному процесі, що зумовлюють його ефективність [9, с. 86]. Їх поділяють на об'єктивні і суб'єктивні. Об'єктивні закономірності навчання зумовлені суттю процесу навчання. Формування майбутнього спеціаліста, всебічно розвиненої мовної особистості базуються, у першу чергу на виховному і розвивальному характері навчання, на зумовленості навчання суспільним потребам, на залежності результатів навчання від умов, в яких відбувається навчальний процес. Специфіка цих закономірностей у вищому навчальному закладі полягає в тому, що зміст навчання має спеціалізований характер, тобто зорієнтований на здобуття певної професії. Тому першорядними завданнями педагога є навчити студента мислити професійно, виховувати в них прагнення до професійного самовдосконалення [9, с. 86].

Загалом закономірності навчання у ВНЗ відповідають закономірностям навчання в загальноосвітній школі чи будь-якому навчальному закладі.

Робота над лексикою в школі проводиться за двома аспектами. З одного боку, відповідно до шкільної програми подаються наукові відомості з лексикології. Учні знайомляться зі словом та його значенням, із багатозначністю слів, прямим і переносним значенням, омонімами, синонімами, антонімами. Вони також одержують поняття про склад української лексики з погляду її походження і розвитку (запозичені слова, застарілі слова, неологізми), про використання слова в різних сферах застосування мови (загальноживані слова, діалектизми, професіоналізми). З іншого боку, на основі певного кола наукових знань із лексикології здійснюється систематична і цілеспрямована робота над збагаченням словника учнів і над виробленням навичок свідомого, вмілого користування словом.

Учні знайомляться зі сферою вживання слів, із джерелами їхнього походження, і це формує матеріалістичний погляд на мову. Практична цінність вивчення спеціальної лексики перш за все в тому, що учні свідомо підходять до розуміння і сфери вживання слова, до потреби збагачення словникового запасу термінами.

Спеціальна лексика також вивчається в шкільному курсі української мови. Збагачення лексичного запасу учнів відбувається у процесі пізнання об'єктивної дійсності. Усвідомлення того, що слово служить засобом художньої виразності, можливе внаслідок глибокого засвоєн-

ня основних теоретичних відомостей про лексику та її стилістичні можливості [6, с. 108]. На уроках української мови учні оволодівають певним обсягом теоретичних знань і вмінь із різних розділів лінгвістичної науки, що сприяє розвитку комунікативних умінь і навичок. Саме тому «збагачення, розширення та актуалізація словникового запасу учнів повинні мати місце на кожному уроці мови» [4, с. 164–165].

Робота зі спеціальною лексикою на уроках української мови, на факультативних заняттях, на заняттях у гуртках збагачує словниковий запас школярів, розширює їх знання з певних галузей науки, техніки, мистецтва, тобто розширює їх кругозір, підвищує їхню мовну культуру, виховує у них навички самостійної роботи з науковою літературою, формує практичні вміння користування тлумачними та енциклопедичними словниками. Читання наукової та науково-популярної літератури більшою мірою сприяє розширенню пасивного словника. Багато методистів і психологів вважають, що не можна обмежувати словниковий запас учнів тільки активним мінімумом без будь-якого пасивного запасу, оскільки це звузило б потенційні можливості школярів у процесі самостійного ознайомлення з науковою літературою.

У старших класах учителям необхідно ознайомлювати учнів із неологізмами, термінолексикою, яка відображає найновіші здобутки теорії та практики різних галузей науки і техніки. Це сприятиме формуванню допитливості, нового світогляду. Причому учням даються короткі, цікаві повідомлення – коментарі про сутність явищ, позначуваних даними термінолексемами. Наприклад, варто звернути увагу на те, що значна частина інновацій активно функціонує в соціумі, проте кодифікаційні праці їх не фіксують [5, с. 311–312]. У зв'язку з цим, видається доцільним запропонувати учням відшукати в сучасній періодиці некодифіковану лексику, колективно укласти словник інновацій, проілюструвати кожну лексему цитатами, що підтверджують факт наявності слова.

Висновки. В основу вивчення термінологічної лексики потрібно покласти системність, систематичність, частотність, комунікативну та навчальну діяльність. Формуючи професійне мовлення студентів ВНЗ, необхідно дотримуватись принципів неперервності мовленнєвої підготовки, текстової основи професійного мовлення, розмежовувати особливості усної та писемної форм

мови; виробляти вміння сприймати, аналізувати термінологічну лексику, перекладати фахові тексти, створювати власні висловлювання. Для успішного засвоєння й активного використання термінологічної лексики необхідно поєднувати комунікативний підхід і професійний контекст. Успішність й ефективність навчання термінологічної лексики залежить від вибору матеріалу мови за фахом, що використовується в процесі навчання.

Основним завданням роботи над спеціальною лексикою на уроках мови в школі є збагачення словникового запасу учнів. Воно повинно реалізовуватися щоденно як під час навчальних занять, так і під час проведення позакласних заходів опосередковано через мову вчителя, який постійно, системно, цілеспрямовано подає нові відомості, знайомить із новими термінами, враховуючи при цьому вікові особливості учнів, їхні можливості й потреби в збагаченні власного словника.

Отже, на нашу думку, необхідно **у подальшому** розробляти, доповнювати, вдосконалювати методику вивчення спеціальної лексики як у вищих навчальних закладах, так і в шкільному курсі української мови. Учні, студенти повинні чітко розрізняти поняття «термін», «професіоналізм», «номенклатура», тому що даний пласт лексики застосовується в усіх галузях науки, без цього компонента неможливе науково-технічне спілкування.

Список використаних джерел

1. Боднар, О. І. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб. / О. І. Боднар, Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Дружинець. – Київ: ВЦ «Академія», 2006. – 368 с.
2. Дудик, П. С. Сучасна українська мова: Завдання і вправи: навч. посіб. / П. С. Дудик, В. М. Литовченко. – Київ: ВЦ «Академія», 2007. – 264 с.
3. Ермоленко, С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Ермоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор; за ред. С. Я. Ермоленко. – Київ: Либідь, 2001. – 224 с.
4. Коваль, Г. П. Методика викладання української мови: навч. посіб. для студентів педінститутів, гуманітарних університетів, педагогічних коледжів / Г. П. Коваль, Н. І. Деркач, М. М. Наумчук. – Тернопіль: Астон, 2008. – 287 с.
5. Лінгводидактика (курс лекцій): навч. посіб. для студ. філолог. спец. вищ. навч. зал. / О. І. Поталенко, Л. П. Кожуховська, Т. І. Товкайло, Т. В. Чубань. – Київ: Міленіум, 2005. – 402 с.
6. Методика викладання української мови в середній школі / І. С. Олійник, В. К. Іваненко, Л. П. Рожило, О. С. Скорик. – Київ: Вища школа, 1979. – 310 с.
7. Сучасна українська літературна мова: підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Площ та ін.; за ред. А. П. Грищенка. – 3-тє вид. доп. – Київ: Вища шк., 2002. – 439 с.
8. Сучасна українська мова: підручник / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін.; за ред. О. Д. Пономарева. – Київ: Либідь, 1997. – 400 с.
9. Фібула, М. М. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / М. М. Фібула. – Київ: Академвидав, 2006. – 352 с.
10. Шкурятяна, Н. Г. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс: навч. посіб. / Н. Г. Шкурятяна, С. В. Шевчук. – Київ: Вища школа, 2007. – 823 с.

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 07.09.2016

Куликова Т. В., Деркач В. В. Термінологічна лексико-семантична система і методика ознайомлення з нею в учбових закладах.

А Проаналізована сучасна термінологічна лексика української мови в теоретико-лінгвістичному аспекті; розграничені поняття «термін», «номенклатура», «професіоналізм». Указані основні дидактичні засоби роботи з термінолексичним матеріалом на заняттях в середніх і вищих учбових закладах.

Ключевые слова: упражнение, компетенция, лексика, номенклатура, профессионализм, словарь, термин, терминология.

Kulykova T. V., Derkach V. V. Terminological lexical and semantic system and methods of its introduction in educational establishments.

S The contemporary terminological vocabulary of the Ukrainian literary language in theoretical and linguistic aspect has been analyzed; the concept of the «term», «nomenclature» and «professionalism» has been defined in the article. It shows the basic didactic tools of terminological material at the classes at secondary and higher educational establishments.

Key words: exercise, competence, vocabulary, nomenclature, professionalism, dictionary, term, terminology.